

IV. САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ

Олександр Булига

Ретроспективний та перспективний погляд на Почаївський монастир: значущість в українському просторі

З'ясовано, що православний Почаївський монастир, від часу свого заснування (1597) і до початку XVIII ст. розвивався у Речі Посполитій в умовах паралельного існування двох Київських митрополій: унійної та ортодоксальної, яке відзначалося їхнім протистоянням. Ідентифіковано першого православного ігумена обителі, Неофіта, який маючи відповідні повноваження відстоював належність монастиря та митрополії Константинопольській патріархії. Підтверджено, що один з його наступників, Йов розбудував обитель та розпочав орієнтацію на Москву. Наголошено, що перепідпорядкування Київської православної митрополії та Почаївської обителі як її складової, в юрисдикцію Московської патріархії (1686) вплинуло на внутрішнє життя монастирської братії. Обґрунтовано, що втрата московського впливу на Правобережній Україні, призвела (1712) до добровільного переходу Почаївського монастиря в юрисдикцію Унійної Церкви. Доведено, що у василіянську добу обитель розбудована та піднесена на новий рівень розвитку. Проаналізовано перебування Почаївської лаври (1831–1924) у складі Російської православної церкви. Представлені головні віхи монастирської діяльності в останнє сторіччя (1925–2025). Виходячи з історичного поступу окреслено найімовірніший закономірний майбутній поступ Преславної Гори Почаївської.

Ключові слова: Церква, монастир, історія, українці, держава

Olexandr Bulyha

A Retrospective and Prospective View of the Pochaiv Monastery: Significance in the Ukrainian Space

It is found that the Orthodox Pochaiv Monastery, from the time of its foundation (1597) to the beginning of the 17th century, developed in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the conditions of the parallel existence of two Kyiv metropolitanates: the Union and the Orthodox. It was marked by their confrontation. The first Orthodox abbot of the monastery, Neophyte, who had the appropriate powers and defended the belonging of the monastery and the metropolitanate to the Patriarchate of Constantinople, is identified. It is confirmed that one of his successors, Job, built the monastery and began its orientation towards Moscow. It is emphasized that the resubordination of the Kyiv Orthodox Metropolitanate and the Pochaiv Monastery as its component to the jurisdiction of the Moscow Patriarchate (1686) affected the internal life of the monastic brethren. It is substantiated that the loss of Moscow influence in Right-Bank Ukraine led (1712) to the voluntary transfer of the Pochaiv Monastery to the jurisdiction of the Union Church. It is proven that in the Basilian era the

monastery was expanded and raised to a new level of development. The stay of the Pochaiv Lavra (1831–1924) as part of the Russian Orthodox Church is analyzed. The main milestones of monastic activity in the last century (1925–2025) are presented. Based on historical progress, the most likely natural future progress of the Preslavna Gora Pochaivskaya is outlined.

Keywords: Church, monastery, history, Ukrainians, state

Впродовж століть наші пращурі були творцями різноманітних історичних надбань. Ті з них, що вдалося зберегти, тепер є складовою національної культурної скарбниці, їхню важливість важко переоцінити. Це рукописні праці, літописні зводи, документальні пам'ятки, стародруки, твори живопису, скульптура, ювелірні речі тощо. Сьогодні значні скарби християнської культури знаходяться в храмах, монастирях, а також зберігаються в музеях, архівах, бібліотеках, приватних колекціях. Волинська земля була причетною до створення багатьох пам'яток, тому не випадково саме тут зберігається значна їхня частина. Вони є важливим історичним джерелом, адже водночас з матеріальними пам'ятками протягом віків за монастирськими брамами накопичувався неоціненний духовний досвід [3].

Актуальність запропонованої теми спричинена необхідністю осмислення історичного розвитку Почаївської лаври, а також її теперішньої діяльності в умовах повномасштабної російської агресії проти України, визначення перспектив монастирського функціонування після повного позбавлення обителі московського впливу.

Більшість документів архіву Почаївської обителі перебуває у фонді 258 Державного архіву Тернопільської області. Частина зберігається у фонді 231 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, фондах 201 і 684 Центрального державного історичного архіву України м. Львова, фонді 2098 Центрального державного історичного архіву України м. Києва. Документи монастирського архіву є також в Архіві польської провінції оо. домініканців у Кракові. Матеріали, що стосуються Почаївського монастиря періоду його перебування в складі Унійної Церкви, знаходяться у зібраннях Ватикану, зокрема Архіві Конгрегації поширення віри. Великий комплекс джерел для вивчення минулого Почаївської лаври становить продукція її василіянської друкарні, яка офіційно почала роботу 1732 р. Ці друки зберігаються у багатьох бібліотечних та музейних збірках по всьому світу. Зрештою, на початку ХХ ст. побачили світ декілька збірників документів Почаївського монастиря; збережені й доступні для опрацювання також цінні іконографічні, епістолярні та мемуарні джерела [12].

Історія Почаївської обителі привертала увагу науковців різних напрямків: істориків, релігієзнавців, архівістів, музеєзнавців, філософів, книгознавців, мовознавців, мистецтвознавців, музикознавців, дослідників архітектурної спадщини, а також священнослужителів. У зв'язку з цим її історіографічна спадщина є значною [13]. Дослідники продовжують відкривати нові сторінки, пов'язані із створенням, становленням та розвитком найбільшого чернечого осередку Волині. Проблеми минулого Почаївського монастиря залишаються в колі інтересів як істориків Церкви, так і вчених різних напрямків. Свідченням цього є проведення чотирьох наукових конференцій, присвячених різним аспектам діяльності Почаївської лаври: 1995 р. в

Тернополі, 2017 р. в Харкові, 2023 р. у Кременці та Зарваниці. Наукові дисертації, темою яких була почаївська проблематика захищені у ХХІ ст.: О. Литвиненко (2003), С. Федак (2004), Р. Кисельовим (2005), П. Шкраб'юком (2007), В. Дударем (2008), Ю. Мартинівим (2018), В. Бочковською (2019), В. Ричко (2020).

Перші сторінки монастирської праісторії оповиті туманом легенд та переказів. Із плином часу відомості про чернече життя на Почаївській горі стають більш повними. Вони тісно пов'язані з життям місцевого соціуму, поступ якого сприяв розвитку цієї християнської обителі. Започаткування наприкінці ХVІ ст. Почаївського Успенського монастиря як спільножитної общини (1597) проходило одночасно зі значними змінами в житті Київської митрополії Константинопольської патріархії, коли частина єпископату Православної церкви визнала своїм першоєрархом не Константинопольського патріарха, а Папу Римського. Саме з Волині розпочинається процес творення нової Церкви візантійського обряду, яка постала на Берестейському соборі (1596). З цього часу в Речі Посполитій, до складу якої входила значна частина українських земель, відбувається протистояння Православної (не визнаної владою) та Унійної церков. Остання, поставши на основі колишніх православних парафій, поступово включала до свого складу нові храми та монастирі [9].

Почаївська обитель від часу заснування її Анною Гостською, через першого ігумена Неофіта (в майбутньому митрополита Болгарської православної церкви) та його наступника Йова Желіза, провадила кроки з легітимізації Київської митрополії Константинопольської патріархії. Цьому сприяли волинські можновладці (Василь-Костянтин Острозький, Анна Гостська та ін.), які плекали церковні традиції своїх предків. За часів Желіза обитель здобула чимало нових благодійників. За сприяння подружжя Домашевських, на Почаївській горі постав Троїцький собор. Своєю діяльністю Йов Желізо наближав цей чернечий осередок Волині до відомого Афону. Щоправда, на відміну від Неофіта (який опирався на підтримку князя Острозького – спадкоємця традицій руської державності), Йов, захищаючи православний статус обителі, орієнтувався на московського монарха. Після смерті цього почаївського ігумена монастир притягує до себе не лише відбитком Стопи Богородиці та чудотворною іконою Богоматері, але й нетлінними мощами преподобного Йова Желіза. Створенню особливої атмосфери на Почаївській горі сприяла подія 1675 р., що увійшла в монастирську історію через переказ про військову облогу, коли, за молитвами почаївських насельників, відбулося дивовижне явлення Пріснодіви та святого Йова, які захистили обитель від ворогів [6].

1686 року Київська митрополія та Почаївський монастир як її складова переходять у юрисдикційне підпорядкування Московської патріархії. Унаслідок цього згодом відбувається зміна не лише юрисдикційної, а й конфесійної належності обителі. Згідно з документами монастирського та інших архівів, це відбулося 1712 р. У чернечому середовищі перемогло прагнення позбутися підлеглості московському патріарху [2]. Отримання нової юрисдикції почаївськими насельниками відбулось в добровільний спосіб та було спричинено послабленням впливу Москви у Волинському регіоні. Крок почаївських православних ченців до визнання себе складовою частиною Унійної церкви можна пояснити тими умовами, в яких опинився монастир після ліквідації

Луцько-Острозької православної єпархії, та внутрішньою готовністю братії до його здійснення. Розвиток суспільно-церковної ситуації привів насельників Почаївської гори до відповідного вибору. Православні дослідники тогочасну зміну юрисдикційної належності пояснюють тим, що це було “угодно провидінню”, для майбутнього зростання Успенської обителі [1]. Вважаємо, що насельники Почаївського монастиря, змінюючи юрисдикційне підпорядкування, вивели обитель з майбутньої духовної ізоляції, примирились з ситуацією, що склалась та увійшли до складу Унійної церкви, до якої раніше приєдналась більша частина православних монастирів Київської митрополії.

Справді, XVIII ст. ознаменувалось для Почаївської гори не лише появою нового господаря, але й змінами, що перетворили монастир у видавничий та освітній осередок, сформувавши його архітектурне обличчя. Новий монастирський фундатор Миколай-Василій Потоцький доклав багато зусиль для здобуття Почаївською обителью авторитету не лише у василіянському середовищі [11]. Коронування ікони Почаївської Божої Матері зробили її також свяติною Католицької церкви. Активна робота почаївської друкарні, вишуканість монастирських друків привернули увагу до них і представників православ'я [7]. Розбудовуючи обитель більше ста років, василіяни шанобливо ставились до монастирських святинь, що постали у попередню православну добу. Започаткування та потужне розгортання друкарської справи, сприяло комплектації однієї з найбільших василіянських бібліотек [16]. Проте, результат їхньої освітньої роботи призводить до усвідомлення власної належності до польської традиції, історії та культури. Відданість Польській державі, на противагу російській, почаївські василіяни зберігають і після зникнення Речі Посполитої з мапи світу (1795) [6].

Їхня діяльність, хоча не в однаковій мірі, проте все ж враховувала:

- 1) східні традиції Унійної церкви;
- 2) латинський чинник католицизму;
- 3) перебування монастиря спочатку в складі Речі Посполитої, згодом – Російської імперії;
- 4) українське етнічне середовище [4].

Розвиваючи видавничу діяльність, Почаївська обитель василіянської доби намагалась, за допомогою книгодрукування, охопити увесь спектр впливу християнської спільноти на території розповсюдження монастирських видань. Вихід церковнослов'янських, україномовних та польськомовних книг, а також латиномовної літератури, засвідчив асиметричне, нелінійне спрямування національно-конфесійної орієнтації обителі. Готуватись до нових змін, а по суті повернення до стану, який був перед 1712 р., почаївські насельники розпочинають уже з 1793 р., коли частина Волині входить до російської держави. 1795 року до її складу входить і Почаїв. На відміну від першої зміни конфесійної належності, друга (1831) в Почаївській обительі проходить не за бажанням братії. Майже сорок років Успенський монастир, перебуваючи на території Росії, залишається в підпорядкуванні Унійної церкви. Приводом до зміни його юрисдикційного підпорядкування була відкрита підтримка ченцями, вчителями та учнями монастирського училища Польського повстання. Причини ж

знову ховаються в геополітичних змінах, що відбуваються на теренах Волинського регіону наприкінці XVIII ст. На противагу 1712 р. – після перепідпорядкування 1831 р., обитель майже повністю отримує нових насельників. Таким чином монастирська братія налагоджує власну діяльність з чистого аркуша, використовуючи технічну базу попередніх господарів [15].

Ситуація першої третини XIX ст. була подібною до тієї, що існувала до початку XVIII ст. Відмінність полягає лише в тому, що почаївські василіяни, відчуваючи власну національну та державну приналежність, обирають шлях боротьби. Православні ж насельники Почаївського монастиря в 1712 р., за відсутності власної державної потуги, не вбачали в московській державі, яка виступала на їхній захист, того державного утворення, з яким пов'язували свою національну ідентичність. Почаївські ченці початку XVIII ст., після прийняття унії, не переймалися проблемою своєї належності до національно-державного утворення у зв'язку з тим, що за відсутності власної державності свідомо та підсвідомо патріотичні почуття українців не могли бути віддані Речі Посполитій. Лише через століття після того, як частину насельників обителі складають римо-католики та етнічні поляки відповідного освітньо-виховного вишколу, значна частина почаївських василіян почала вважати себе складовою польської держави, ідею відродження якої відкрито підтримували під час Польського повстання 1830–1831 рр. Результат цих подій розв'язує ті протиріччя, що накопичилися навколо Почаївської гори за більш ніж двохсотлітній період попереднього існування. 1831 року було прийнято державне рішення про передачу Почаївського монастиря Київській митрополії Російської православної церкви. Пришвидшенням його легітимації для російської влади стали антидержавні виступи почаївських василіян.

Українське середовище Успенської обителі закономірно залишило в її діяльності відповідний відбиток. Із огляду на місце розташування монастиря, природним було явище друку в унійну добу україномовних видань. У другий православний період російська стає мовою часописів, монастирської документації та внутрішнього спілкування в обителі. Проте, незважаючи на боротьбу з українським сепаратизмом, у почаївських дрібних друках (“Почаївський Листок”) публікуються україномовні твори [14].

Після підпорядкування 1831 р. Успенського монастиря Російській православної церкві одразу постає питання про новий статус обителі. Це обумовлено архітектурною величчю монастирського ансамблю, а також необхідним укріпленням позицій Москви на теренах Волино-Галицького регіону. Після набуття офіційного статусу Лаври (1833) Почаївський монастир стає в один ряд з подібними обителями в Києві, Москві та Петербурзі [15].

Усе XIX ст. Почаївська лавра використовує залишену василіянами друкарську спадщину, реалізуючи її в унійному середовищі [8]. Водночас намагається видозмінити своє архітектурне обличчя, надати йому ортодоксальних рис. На початку XX ст. обитель доповнюється Троїцьким собором, який постає в пам'ять про храм, споруджений 1649 р. на Почаївській горі за сприяння подружжя Домашевських. У другу православну добу монастир, продовжуючи традиції своїх попередників, залишається вагомим друкарським центром, проте з мистецького боку лаврські видання

поступаються унійним. Потужним освітнім осередком монастир також не стає [10]. Як і у василіянську добу, обитель продовжує розвивати господарську складову своєї діяльності, започатковану в попередню епоху. Напередодні Першої світової війни Почаївська лавра під імперськими гаслами вшановує пам'ять українських козаків, що віддали своє життя за волю та свободу в битві під Берестечком (1651). Підтримують ініціативу почаївських ченців і жителі Волині, які справедливо вважають козаків Богдана Хмельницького захисниками України [14].

Заперечення апологетами “російської єдності” самостійного розвитку українців та існування їх як етнічної одиниці на початку XX ст. підтримано частиною насельників Почаївської лаври. Вони активно пропагують політичні ідеї “Союзу російського народу”, використовуючи друкарські засоби та створивши спеціалізоване монастирське братство [14]. У зв'язку з цим почаївські монахи-союзники, підтримуючи єдність та неподільність Російської імперії, намагаються використати героїчні сторінки історії українців. Орієнтація насельників Почаївської гори на Росію, як державу, що відновила в Успенській обителі православ'я, є своєрідною ознакою вдячності. Водночас це свідчило про побоювання щодо можливого повернення унії. Вільнішими від тогочасної державної ідеології відчували себе жителі Волині, для яких поняття “Русь” та “Україна” були невіддільними. Вони формували національний простір, у якому відбувались різноманітні процеси, пов'язанні з розвитком української спільноти.

Недовготривалий період української державності (1917–1919) допомагає насельникам лаври збагнути національно-політичні та церковно-релігійні трансформації, що розпочались в Російській імперії на зламі XIX–XX ст. Часткове сприйняття почаївськими ченцями ідей місцевого населення засвідчує, що його національне коріння отримало поступове зростання на ґрунті, засіяному всім перебігом історичних змін, до яких була дотична Почаївська лавра. Вкорінення української ідеї на Волині й після її входження до складу Другої Речі Посполитої (1921) наближає Почаївський монастир до місцевої української громади, яка перебуваючи знову в бездержавному стані, намагається впливати на Успенську обитель шляхом проведення спільних культурно-просвітницьких заходів. Як і в попередні періоди своєї діяльності, одним зі своїх пріоритетів лавра вважає освітню роботу, яку вимушено реалізовує в площині польської державності та української ідейності, що для православної обителі була близькою [10].

Майже столітня доба Почаївського монастиря в юрисдикції Російської православної церкви (1831–1924) позначена помітними національно-конфесійними перетвореннями, що відбувались як реакція на суспільно-політичні зміни. В результаті відповідних трансформацій український чинник, що всупереч протидії його існуванню та впливу виявляє себе у всі періоди життя монастиря, призводить до визнання лаврою етнополітичної реальності та власної присутності в національному просторі українців.

1597 року обитель Почаївська постала як відповідь на зміни в церковному середовищі. Її творцями були місцеві мешканці, які використали повноваження прибулих представників Православної церкви задля збереження власної релігійної традиції, а разом з тим і власної етнічної ідентичності. У цьому напрямку Почаївський монас-

тир рухався протягом усієї своєї історії. Цей шлях був різновекторним, але 1924 р. привів лавру і всю Православну церкву на Волині в лоно Церкви-матері – Константинопольської патріархії.

У другій половині 20-х – 30-ті рр. XX ст. Почаївський монастир продовжує перебувати в складі Православної церкви в Польщі. У той час “Безпартійний блок співробітництва з урядом” виступає з вимогою українізації богослужбової мови. 1933 року в Почаєві відбувається маніфестація. Кількість її учасників складає близько 20 тис. осіб. На лаврській дзвіниці розгорнуто великий жовто-блакитний прапор. На монастирському подвір’ї чисельні українські прапори та написи: “Хочемо Української церкви”, “Хочемо тільки українського єпископату”, “Хочемо української богослужбової мови”, “Діонісію, геть до Москви”, “Почаївська лавра мусить бути українською”. Також лавра протистоїть передачі її Католицькій церкві, згідно процесу ревіндикації (повернення майна), який триває в Польській державі.

З початком Другої світової війни обитель опиняється в Радянському Союзі (1939–1941), опісля на території рейхскомісаріату “Україна” нацистської Німеччини (1941–1944) та знову в СРСР, повертається в юрисдикцію Московської патріархії (1944–1991).

8 жовтня 1942 р. ознаменовується для Почаївського монастиря укладанням у його стінах “Акту поєднання” Української автономної православної церкви та Української автокефальної православної церкви. Вони підпорядковуються, відповідно Московській патріархії та Варшавській митрополії. Поєднавча угода двох православних Церков передбачала майбутнє скликання Всеукраїнського церковного собору. Її досягнення, хоча й короточасна дія в час війни стала можливою “завдячуючи” й антицерковній попередній дворічній політиці на Волині радянської влади, та поверненням певної стабільності в життя Церкви її наступників. Як свідчать перекази, в період Другої світової війни, почаївські насельники, зокрема цілитель Амфілохій, виконуючи заповідь про любов до ближнього, допомагають тим, хто боронить рідну землю від завойовників, зокрема воякам Української повстанчої армії.

Далі, в радянський період, почаївські ченці зазнають переслідувань атеїстичної влади. Наприкінці 50-х рр. припиняють існування скити приписані до лаври. Монахів Георгієвського скиту на Козацьких могилах насильно вивезено. У цей час перестає функціонувати й Почаївський Свято-Духівський скит. У Почаївського монастиря конфіскуються земельні ділянки, приміщення, а коли не вдається зруйнувати обитель економічно, розпочинається виселення монахів. Розпад Радянського Союзу та утворення незалежної Української держави (1991) Почаївський монастир відчуває вже наступного року, коли невдалу спробу підпорядкувати обитель новоствореній Українській православній церкві Київського патріархату здійснює намісник лаври Яків Панчук. Ця сторінка історії Почаївської лаври підтвердила факт появи на мапі Європи нового державного утворення. Тоді “Волинський Афон” не був готовий до сприйняття нової суспільної дійсності. Становище українського православ’я 1992–2018 рр. було зумовлено багаторічним бездержавним станом України, через який Православна церква не здобула автокефалію, як це відбулося в Греції, Болгарії, Румунії та Росії. Сьогодні новонароджена Православна церква України закономірно

стає рівноправною сестрою в сім'ї православних Церков, всупереч шаленій протидії Москви, впливи якої повсякчас відчував Почаївський монастир у відсутності державності українців.

Почаївський монастир з 20-х рр. XVII по 10-ті рр. XVIII ст., орієнтувався на московську патріархію [17]. З нею місцеві ченці розірвали свої відносини 1712 р. [2]. Цей напрямок руху обителі відновився 1831 р. і тривав по 1917 р. [15; 14]. З початком Другої світової війни і дотепер існує духовний зв'язок Почаївської обителі з російським православ'ям. Історичний досвід вказує, що повторення рішення своїх попередників у 1712 р. сучасними насельниками Почаївської гори може стати закономірним остаточним завершенням процесу звільнення лаври з московського впливу. Зараз на "Волинському Афоні", як і всі роки життя тут чернечого осередку, його насельники возносять молитви, серед них одні з головних – про єдність християнської Церкви. Відомо, що запорукою церковної єдності та сили є держава, яка дбає про неї. Лише могутність України розв'яже ті протиріччя, що існують у міжцерковних стосунках. Попри все, віриться, що Успенська Почаївська лавра й надалі залишатиметься християнською твердиною Волині – місцем порозуміння та любові.

Минуле Почаївської лаври тісно пов'язане з колишньою бездержавною Україною, яка зазнавала принижень, гонінь та утисків. Її майбутнє повинно пов'язати чернечу братію, монастирських прочан, усю обитель з новою сучасною Україною – сильною, авторитетною, мудрою, яка робитиме все можливе, щоб насельники Почаївської гори не знали насилля, не залежали від обставин, що складаються за монастирською брамою. Для них держава Україна буде батьківською домівкою, з якої вони усвідомлено прийшли до чернечої спільноти, що стала їм другою родиною, що веде до спасіння душ власних та усіх тих, кого покличуть до себе святині "Волинського Афону" [5]. На цьому шляху, з Божою допомогою, монастир та його насельники, своїми молитвами відкриваючи шлях спасіння усім струдженим та обтяженим, шукатимуть злагоду з навколишнім світом. В Українській державі майбутнє Преславної Гори Почаївської повинно поєднати можливості Церков використовувати чернечий комплекс для літургійного служіння. Саме це може наблизити українців і до церковного поєднання.

Почаївський монастир в усі часи був особливим, шанованим куточком Волинської землі. Прославляючи милість і благодать Богу, посередництвом святих пов'язаних з образом Богородиці та місцевих святих, ченці намагаються зробити усе можливе, щоб усі, хто побуває на Почаївській горі зміцнили свою віру в силу Господню, отримали надію у виконання Божої волі, задля здобуття вічного життя, любові до Творця усього суцього та своїх ближніх, сповнились жалем та покайням у власних прогрішеннях. Попри всілякі перешкоди, Почаївська лавра була, є і буде особливим місцем Волинського краю, звідки і надалі лунатимуть безперервні звертання до сил небесних про спасіння мешканців усього світу. Лише спільно, враховуючи минуле Успенської обителі, українці повинні зробити все можливе, щоб гармонія у відносинах монастиря та суспільства стала природним явищем, прикладом християнського порозуміння, моральної досконалості та мудрості.

Історія Успенського монастиря в Почаєві продовжуватиме хвилювати дослідників світських та церковних, пересічних громадян, усіх тих, для кого ця Волинська святиня

є близькою та нерозгаданою таємницею, що манить до себе знов і знов, змушує повертатися до неї в своїх думках, помислах та молитвах. На дорозі пізнання сторінок монастирської минувшини майбутніх відкривачів нових джерел очікують не легкі пошуки, які при наполегливій праці розкриють невідомі сторінки біографії обителі та допоможуть досягнути діяння її господарів і їхні взаємозв'язки з суспільством.

Надіюсь, що представлені на сторінках наукових збірників Львівського музею історії релігій “Історія релігій в Україні” авторські дослідження, присвячені різночасовим аспектам діяльності Почаївської лаври, допоможуть повніше зрозуміти минуле цієї волинської обителі, шанувати його творців та наповнювати життя добрими справами.

1. Булига О. Особливості змін юрисдикційної приналежності Почаївського монастиря (XVIII – I половина XIX ст.) у роботах дослідників православних церков. *Історія релігій в Україні: праці X-ї міжнар. наук. конф.* Львів, 2000. Кн. I. С. 68–73.

2. Булига О. До питання про дату зміни юрисдикції Почаївського монастиря у I третині XVIII ст. *Історія релігій в Україні: праці XI-ї міжнар. наук. конф.* Львів, 2001. Кн. I. С. 106–110.

3. Булига О. Друкована продукція Почаївської лаври у фондовій колекції Рівненського краєзнавчого музею та її використання в експозиційній роботі. *Історія релігій в Україні: праці XI-ї міжнар. наук. конф.* Львів, 2001. Кн. I. С. 110–115.

4. Булига О. Освітні заходи Чину Святого Василя Великого (XVIII – перша третина XIX ст.) на прикладі школи Почаївського монастиря. *Історія релігій в Україні: праці XII-ї міжнар. наук. конф.* Львів, 2002. Кн. I. С. 76–83.

5. Булига О. Зв'язки та взаємини Волинських Афін та Волинського Афону (історико-порівняльний аналіз). *Історія релігій в Україні: праці XIII-ї міжнар. наук. конф.* Львів, 2003. Кн. I. С. 108–112.

6. Булига О. Почаївський монастир у період входженні Волині до складу Речі Посполитої. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник.* Львів, 2004. Кн. I. С. 116–119.

7. Булига О. Взаємозв'язки друкарні Почаївського монастиря Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) з друкарськими центрами України (XVIII – початок XIX ст.). *Історія релігій в Україні: наук. щорічник.* Львів, 2005. Кн. I. С. 156–160.

8. Булига О. Унійний спадок Почаївської Лаври XIX ст. Використання, розповсюдження, захист. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник.* Львів, 2015. Кн. I. С. 144–153.

9. Булига О. До питання щодо причин заснування Почаївського монастиря та діяльності його першого ігумена. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник.* Львів, 2016. Кн. I. С. 93–105.

10. Булига О. Освітні заходи Почаївської лаври (40-і роки XIX ст. – поч. 20-х років XX ст.). *Історія релігій в Україні: наук. щорічник.* Львів, 2017. Вип. 27. С. 279–287.

11. Булига О. Внесок Миколая-Василя Потоцького в розбудову Почаївського монастиря. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник.* Львів, 2018. Вип. 28. С. 446–463.

12. Булига О. Зміни національно-конфесійної орієнтації Почаївського монастиря кінця XVI – першої чверті XX ст. Аналіз джерел. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник.* Львів, 2019. Вип. 29. С. 27–40.

13. Булига О. Національно-конфесійні трансформації Почаївського монастиря кінця XVI першої чверті XX ст. Історіографічні аспекти. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник.* Львів, 2020. Вип. 30. С. 3–17.

14. Булига О. Політична діяльність в Почаївській лаврі (1906–1917 рр.) як процес руйнації імперського простору. *Історія релігій в Україні: актуальні питання*. Львів, 2021. Вип. 3. С. 25–33.
15. Булига О. Зміна юрисдикційної належності Почаївського монастиря 1831 р. Причини та наслідки. *Історія релігій в Україні: актуальні питання*. Львів, 2022. Вип. 4. С. 97–105.
16. Булига О. Книгозбірня Почаївського монастиря унійної доби: витоки, функціонування, збереження. *Історія релігій в Україні: актуальні питання*. Львів, 2023. Вип. 5. С. 14–21.
17. Булига О. Орієнтація Почаївського монастиря на Москву (20-ті роки XVII – 10-ті роки XVIII століття). Причини, перебіг, результати. *Історія релігій в Україні: актуальні питання*. Львів, 2024. Вип. 6. С. 24–33.